

Notica k objavljenim prispevkom

Preliminarno predstavljamo nekaj fragmentov na podlagi pravkar zbranih podatkov iz ankete Slovensko javno mnenje (SJM). Najprej tiste, ki z različnih vidikov osvetljujejo ekonomsko, politično in sploh družbeno krizo (dr. Zdravko Mlinar). Slede ocene podatkov, kako mednacionalni odnosi odsevajo v medrepubliških odnosih (dr. Peter Klinar). Tokrat so za naše bralce posebej zanimivi podatki o letošnjih delegatskih volitvah – bile so že četrte po vrsti – oziroma ocene o tem, kaj kažejo podatki o naši politični zavesti, še bolje – volilni zavesti (dr. Boštjan Markič). In nazadnje, že tradicionalno zelo zanimive analize, kako gospodarska in v širšem smislu tudi družbena kriza zajema ključne plasti posameznikovega in družbenega življenja na področju sekularizacije in revitalizacije religije (dr. Zdenko Roter). V eni naslednjih številok revije bomo objavil daljšo razpravo, prav tako na osnovi SJM, o vrednotenju družbene vloge Zveze komunistov. Ti podatki in ugotovitve nam (ob vseh omejitvah, ki so značilne za anketne raziskave) razkrivajo in približajo življenjsko problematiko ljudi, njihovih medsebojnih odnosov, vključno z mednacionalnimi odnosi, tako da lahko predstavljajo korektiv zelo razširjenemu apriorizmu in splošnemu umovanju brez realne podlage. Na tem mestu se sicer omejujemo le na t. i. »sumarne podatke«, torej na to, da jih predstavljamo nerazčlenjeno, glede na strukturo prebivalstva in različna družbena okolja. V tem smislu gre torej za instrument demokratizacije, saj ljudem s takšnimi raziskavami odpiramo dodatne možnosti izražanja v političnem procesu. O tem smo več razpravljali že ob začetkih tovrstnega raziskovanja pri nas; gl. npr.: Z. Mlinar, Pomen raziskovanja javnega mnenja, Teorija in praksa, 6/1969. Istočasno pa nam redno, sprotno spremljanje javnega mnenja omogoča, da – navzlic velikim nihanjem oz. variabilnosti v tipu časa, hitreje razkrivamo tudi morebitne (razvojne) trende in preusmeritve.

ZDRAVKO MLINAR

Kako ljudje doživljajo družbeno krizo?

Prav o sedANJI družbeni krizi imamo veliko splošnih, globalističnih razprav, v katerih se bohoti *prazni verbalizem*, ne da bi se razpravljalci vsaj poskušali opreti na podatke o dejanskem stanju. Kako pa ljudje sami doživljajo in se odzivajo na krizno situacijo?

Največ ljudi ocenjuje, da danes »ne gre samo za gospodarsko, ampak tudi za politično krizo, ki zadeva celo družbo« (44,9%); nato sledi ocena, da »smo v resni gospodarski krizi« (34,9%), dosti manj pa je tistih, ki so mnenja, da »smo v prehodnih, kratkotrajnih razvojnih težavah« (9,4%).¹

¹ Preostali pa sploh ne vidijo težav oziroma krize (1,1%), ali pa so neodločeni (9,7%).

80% prebivalcev Slovenije torej občuti oziroma doživlja sedanje razmere kot resno krizno situacijo.

Kaj to – bolj konkretno – pomeni za posameznika in za družino, lahko vidimo v naslednjem: 1. skoraj polovica prebivalcev (47,0%) mora zelo skrbno gospodariti z denarjem in se omejevati pri nakupih opreme, obleke in podobno; 2. nekaj manj je tistih (37,1%), ki se odzivajo na krizo tako, da so postali bolj varčni, vendar se omejujejo v manj pomembnih stvareh, privoščijo si manj luksusa ipd.; 3. precej manjši (9,1%) je delež tistih, ki jim ničesar ne primanjkuje, tako da se jim ni treba nič posebej omejevati; 4. končno pa je še 5,6% prebivalcev, ki jih sedanja kriza tako hudo prizadeva, da se morajo močno omejevati tudi pri nakupu hrane, živijo v pomanjkanju osnovnih dobrin oziroma v revščini.

Čeprav je v Sloveniji – vsaj za sedaj – še relativno malo tistih, ki so eksistenčno ogroženi, pa jih po drugi strani mora kar 90% bolj ali manj omejevati svojo porabo. Prikazano stanje je skoraj nespremenjeno v zadnjih treh letih (na podlagi anket SJM 1983, 84 in 86).

Prikazane ugotovitve lahko še dodatno osvetlimo z odgovori na vprašanje »zakaj pravzaprav delam«. Značilno se nakazuje trend, da se od 1982 l. povečuje delež tistih, ki so odgovorili »da sploh lahko živim« (1982 l. = 33,5%, 1983 l. = 46,7 in 1986 = 51,6%). V krizni situaciji torej vse bolj stopa v ospredje vprašanje – *kako sploh preživeti!* To pa ni nekakšna posebnost Jugoslavije, saj sociologi tudi drugod po svetu vse pogostejše obravnavajo značilne »strategije preživetja«.

Prejšnja desetletja je – tudi v okviru marksizma – prevladoval vizionar-ski optimizem, v tem smislu, da se bo človek iztrgal iz svojega podrejenega položaja v naravi in družbi in postal njen gospodar. Zavračali smo razlage, ki so vključevale značilne pojme iz biologije oziroma procese iz živalskega ali rastlinskega sveta kot so *preživetje*, *prilagajanje* (adaptacija), *ravnotežje* ipd. Sedanja ekonomska in ekološka kriza pa nas spet vračata na staro.

Na podlagi subjektivnega ocenjevanja sedanjega materialnega položaja (standarda) posameznika in družine v primerjavi s stanjem pred petimi leti ugotavljamo, da je skoraj dvakrat več (41% tistih, ki pravijo, da se je le-ta poslabšal, kot pa tistih (22%), katerim se je izboljšal. V podobnem ocenjevanju (za pet let nazaj) je šlo še 1982 l. za obratno razmerje, tako da je bilo več tistih, ki se jim je standard izboljšal kot pa tistih, ki se jim je poslabšal.²

Ker smo nekatera vprašanja v anketah Slovensko javno mnenje spremljali več let, lahko sedaj razkrivamo posamezne trende, ki so značilni npr. za čas od 1978 do 1986. Prav v tem času vidimo, da so ljudje doživljali kako so se življenjske razmere nenehoma slabšale; edino od

² Ob tem naj pripomnimo: mogoče nas preseneča, da je danes sploh še kdo, ki se mu materialni položaj izboljšuje; vendar je pri tem treba upoštevati tudi značilne faze življenjskega ciklusa posameznika in družine. Tudi če gre za vsesplošno upadanje »standarda«, bodo nekateri, ki so se npr. ravno zaposlili, ali so napredovali pri delu, ali če so se njihovi otroci osamosvojili ipd. izboljšali svoj materialni položaj. Poleg tega pa v času krize nekateri »kujejo dobičke« bodisi s svojim delom ali tako, da izkoriščajo svoj prednostni položaj (npr. v odnosu do [pod]najemnikov stanovanja ipd.).

1984 do 1986 gre v nekaterih primerih za manjša odstopanja od trenda. Poglejmo najprej odgovore na (zelo splošno) vprašanje – »kako ljudje živijo?«

	Danes boljše (kot pred 5 leti)	Danes slabše (kot pred 5 leti)	Približno enako (kot pred 5 leti)	Ne ve
1978	85,2	2,2	12,1	0,5
1980	73,3	7,2	18,0	1,5
1982	40,2	29,1	18,1	2,7
1983	21,0	51,8	14,4	2,7
1984	12,7	69,1	16,6	1,6
1986	15,4	60,1	22,3	1,3

Takšno splošno – in nekoliko ohlapno – oceno, ki kaže na slabšanje življenjskih razmer, lahko konkretiziramo z bolj specifičnimi vprašanji. Vzemimo najprej – »možnost dobiti zaposlitev«. Tudi v tem primeru gre za povsem podoben trend, tako da se delež odgovorov, ki kažejo na slabšanje možnosti zaposlovanja, povečuje od 1978 l. do 1983 (78 l. = 15,9%, 80 l. = 27,7%, 82 l. = 68,4%, 83 l. = 84,4%), v letu 1984 in 1986 pa nekoliko upade (81,9% in 74,1%).³

Med najpomembnejše določilnice in obenem kazalce življenjskih razmer ljudi lahko štejemo – stanovanje. Zato si oglejmo kako prebivalci Slovenije odgovarjajo – znotraj istega sklopa – še na (retrospektivno za 5 let) vprašanje o tem, kako ocenjujejo »možnost dobiti stanovanje«. Odgovori, ki kažejo na slabšanje te možnosti (zaradi poenostavitve združujemo kategoriji – »slabše, manjše« in »dosti slabše, dosti manjše«) nam zelo določno razkrivajo takšen *negativni trend* od 1978 l. do danes:

1978	1980	1982	1983	1984	1986
17,4	28,9	57,0	63,7	70,4	71,8

Ti podatki nam sicer sami po sebi še premalo povedo o slabšanju stanovanjskih razmer. Tu namreč ostajajo prikriti številni razlogi, zaradi katerih pričakujemo še dosti večjo, da ne rečemo kar dramatično *zaostritev stanovanjskega vprašanja* v bližnji prihodnosti. Gre za stek ekonomske in ekološke krize, zraven pa še za krizo v samem usmerjanju razvojnih procesov. Z ekonomskega vidika sledimo upadanju realnega osebnega dohodka. S prostorsko-ekološkega vidika je radikalno omejena zazidljivost zemljiških površin. Z vidika upravljanja pa gre za krizo lahkomišelnega eksperimentiranja z »družbeno usmerjeno stanovanjsko gradnjo«

Seveda pa imamo v tem primeru na voljo tudi »objektivne« podatke o tokovih zaposlovanja in se nam ni treba opirati le na javnomnenjske raziskave. Podobno velja za podatke o stanovanjski gradnji. Vendar dobimo popolnejšo sliko, če upoštevamo tako ene kot druge vire informacij; ker pa to že presega namen tega prispevka, se omejujemo le na prikaz SJM.

(istočasno s splošnimi deklaracijami o uveljavljanju ekonomskih zakonitosti). Hkrati pa se v imenu podružbljanja omejuje individualna pobuda. Ob vsem tem je močno upadla stanovanjska gradnja, kar bodo ljudje v polni meri občutili šele čez nekaj let.

V tem smislu razumemo tudi odgovore na vprašanje ali nameravajo graditi hišo, kupiti stanovanje, povečati ali izboljšati obstoječe prostore, zamenjati hišo ali stanovanje. Od 1980 l. se je (rahlo) povečal delež tistih, ki ne nameravajo ničesar od navedenega (od 51,6 na 62,4%). Toda večje spremembe verjetno šele prihajajo!

Tudi »možnosti izobraževanja oz. kvalifikacije« se po mnenju vprašancev slabšajo, nekje od 1983. ali 1984. leta; le zadnje (še vedno retrospektivne) ocene, iz letošnje ankete, kažejo na pozitivno odstopanje od tega trenda.

Ilustrativno si še oglejmo, kako se spreminja »možnost imeti in preživljati otroke«. Delež odgovorov, ki kažejo na »slabše, manjše možnosti«, se (v %) spreminja takole:

1978	1980	1982	1983	1984	1986
8,7	11,7	29,2	58,0	73,8	68,2

Te spremembe lahko vsaj hipotetično pojasnujemo kot izraz slabšanja materialnega položaja; vse večji pomen pa bo pri tem imelo tudi stanovanjsko vprašanje.

Ko gre za ocenjevanje *demokracije odločanja*, ugotavljamo, da se je v istem obdobju (1978–1986) močno zmanjšal delež pozitivnih ocen, in sicer od 72,3% na 18,8%, obenem pa povečal delež tistih, ki kažejo na stagnacijo (od 23% na 44%). Podobne so tudi ocene glede samoupravljanja in glede »spoštovanja dela in delavca«.

V zvezi s tem izstopa sklop vprašanj, ki zadeva spremembe v delovanju političnih subjektov (glej več o tem v prispevku dr. B. Markiča). Naj jih osvetlimo le kot sestavino sedanje krizne situacije. Očitno se potrjuje, da ne gre le za ekonomsko krizo (in ekološko, ki bo obravnavana na drugem mestu), temveč gre tudi za politično krizo. Bolj kot kadarkoli do sedaj – v času po revoluciji – se kaže težnja k *marginalizaciji* osrednjih dejavnikov političnega sistema, kot sta npr. Zveza komunistov in Socialistična zveza. Med zadevami, ki naj bi se jim kongresi ZK prvenstveno posvetili, izstopa npr. »izboljšanje življenjskega standarda«, kar je izpostavilo 67,8% vprašancev (leta 1978 le 30,0; l. 1982 pa 43,6); »razvoj samoupravljanja« le 16,2% in »krepitev družbene vloge zveze komunistov« le 5,6% vprašancev; istočasno pa se je vendarle močno povečal delež odgovorov, ki terjajo večjo pozornost »družbenemu položaju delavcev« (60,2%).

Med dvanajstimi anketami SJM (vse od l. 1968), v katerih je bilo vprašanje o tem, koliko je politika Zveze komunistov pri nas skladna z interesi večine, je bilo letos relativno najmanj odgovorov – »povsem je

skladna«, tj. le 12,3% (medtem ko jih je še 1980. bilo skoraj 50%).⁴ Spreminja se tudi odnos ljudi do Socialistične zveze. Čeprav gre za relativno manjše spremembe, je vendarle značilno, da *upada (pozitivno) vrednotenje njene vloge*.

Na podlagi pravkar dobljenih podatkov in njihove primerjave s tistimi iz l. 1980 se kaže, da so lahko deklarativne razvojne usmeritve povsem v nasprotju s smerjo dejanskega spreminjanja. Navzlic izjemnemu poudarjanju pomena *znanja in ustvarjalnosti*, se je njuna dejanska pomembnost med merili, ki so odločilna za napredovanje pri delu, v tem času celo zmanjšala. Podobno se je zmanjšal tudi pomen učinkovitosti. Istočasno pa je človekovo napredovanje pri delu (in seveda – kar izhaja še iz drugih podatkov – tudi iskanje zaposlitve) postalo še v dosti večji meri odvisno od *zvez in poznanstev oziroma protekcije*. Še bolj razširjeno je postalo *komolčarstvo, brezobzirnost in karierizem*.

V razliko od takšnih zaznav o dejanskem stanju pa na ravni ciljev, za katere se ljudje – bolj ali manj – zavzemajo, razkrivamo, da se je že od 1978. l. vseskozi uveljavljal trend vse večjega zavzemanja ljudi za to, da bi »izbirali *najbolj poštene ljudi* na odgovorna mesta«. Podobno, vendar nekoliko manj izrazito pa se je v istem času okrepila zahteva, da *bi bilo treba zagotoviti* (to seveda ni isto kot že nakazana dejanska praksa) izbor *najbolj izobraženih in strokovnih ljudi* na vodilne funkcije.

Končno si še oglejmo, kako se v krizni situaciji spreminja odnos ljudi do prihodnosti. Ugotovili smo tri značilne spremembe.

a) Kriza je vplivala na ljudi tako, da so razširili časovne horizonte svojega razmišljanja; povečal se je delež tistih, ki – zaradi gospodarske krize – več razmišljajo o prihodnosti, o tem kar nas čaka;

b) Zmanjšal se je delež tistih, ki z optimizmom gledajo na prihodnost;

c) Krepi se stališče, da je treba dati več sredstev in sil za iskanje dolgoročnih razvojnih rešitev, kar temelji na spoznanju, da le sprotno reševanje »tekočih zadev« ne bo privedlo do uspešne rešitve sedanje krize.

Temeljitejša analiza, ki presega namen in okvir tega prispevka, bo lahko bolj razločno pokazala, katere spremembe so pri vsem tem bistvenega pomena, katere pa le izraz naključnosti v trenutni situaciji.

⁴ Drugi deleži odgovorov pa se razvrstijo še po naslednjih kategorijah: deloma je skladna 50,4%, ni skladna 16,6% in ne ve, neodločen 20,8%.